

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»**

ТЕРЕЩЕНКО Ганна Олександрівна

УДК 321.01 (477)

**КОМУНІКАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В
УКРАЇНІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути і процеси

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Науковий керівник – доктор політичних наук, професор
Наумкіна Світлана Михайлівна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
завідувач кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Кузьмін Петро Васильович,
Кримський державний інженерно-педагогічний університет
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

кандидат політичних наук, доцент
Самойлик Микола Миколайович
Одеський державний аграрний університет
доцент кафедри історії філософії та політології

Захист відбудеться «8» лютого 2013 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36).

Автореферат розісланий «4» січня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження дисертаційної теми обумовлена великою практичною значимістю формування комунікативних механізмів політичної відповідальності у процесі політичного розвитку, демократизації політичної взаємодії та суспільних відносин. Вона полягає також у нагальній суспільній необхідності дати оцінку з точки зору політичної науки такому негативному явищу, як безвідповідальність влади та інституцій громадянського суспільства, окремих громадян, що стає на заваді реалізації принципів діяльності демократичної влади.

Сучасний етап розвитку політичної системи характеризується істотними зрушеннями у взаєминах людини і влади, трансформаціями пануючої картини світу, розвитком глобалізаційних процесів та інформаційних технологій. Демократизація пострадянських суспільств, плюралізація політичного простору зруйнувала системно-групові зв'язки соціальної й політичної сфер суспільства, які складались протягом десятиліть.

Дослідження феномену політичної відповідальності набуває особливої актуальності у перехідні періоди життя суспільства. Вони супроводжуються, як правило, кризою довіри між суспільством та владою, необхідністю пошуку механізмів підвищення ефективності у процесі прийняття та реалізації політичних рішень, забезпеченням сталого розвитку.

У країнах консолідованої демократії актуалізуються проблеми, пов'язані зі становленням інформаційного суспільства. Один із головних викликів сучасної доби полягає у тому, що соціальна основа політичної влади поступово трансформується та заміщується, або опосередковується масовими комунікативними процесами. Стали випадати цілі проблемні блоки, що традиційно ініціювали масову політику доби модерну: функціонування політичних інститутів національної держави, права людини (захист особистих даних, інтелектуальна власність та ін.), захист особистості від необґрунтованого державного втручання, забезпечення необхідних для життя соціально-економічних стандартів та ін.

Однією із суспільних інституцій, які трансформуються під впливом комунікативних процесів, виступає політична відповідальність. Це пов'язано із тим, що змінюються основи політичної взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. У сучасному світі індивід у політичному просторі діє не стільки під впливом ідеологій, скільки під впливом інформаційних повідомлень, які визначають політичний порядок денний.

З іншого боку, суспільства, що прагнуть до здійснення влади демократичним шляхом, зіштовхуються з проблемою розумного обмеження демократичних свобод індивіда на користь суспільного блага. Усвідомлення зростаючої необхідності політичної участі індивідів у демократичному процесі призводить до міфологізації й гіперболізації ступеня їхньої участі в процесі прийнятті суспільно-значущих рішень інформаційної доби, посилює політичну відповідальність інституцій громадянського суспільства, окремих громадян.

Проблема політичної відповідальності пов'язана із широким колом питань, які стосуються усіх сфер суспільного життя та аспектів соціально-політичної взаємодії, одним із яких виступає комунікативний вимір.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в рамках науково-дослідної роботи кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» та безпосередньо пов'язано з комплексною науково-дослідницькою темою «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (№ державної реєстрації – 0109U000215), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні комунікативних механізмів політичної відповідальності та їх трансформацій у контексті демократичних перетворень влади та суспільства. Для реалізації поставленої мети необхідно було вирішити наступні дослідницькі задачі:

- дослідити еволюцію наукових підходів до розуміння ідеї політичної відповідальності;
- визначити етапи досліджень відповідальності в історії політичної думки;
- проаналізувати політичну відповідальність як моральну доктрину;
- визначити теоретико-методологічні основи дослідження політичної відповідальності;
- дослідити політичну відповідальність влади доби модерну та постмодерну;
- розглянути комунікативні чинники впливу на рівень політичної відповідальності;
- дослідити характеристики політичної відповідальності в умовах авторитаризму (на прикладі радянського періоду);
- проаналізувати особливості політичної відповідальності у перехідному суспільстві;
- дослідити основні принципи відповідальності демократичної влади;
- проаналізувати процес інституціоналізації політичної відповідальності в Україні.

Об'єктом дослідження виступає політична відповідальність, її генеза та сучасний стан, роль у процесах демократизації українського суспільства.

Предметом дослідження є специфічні комунікативні механізми політичної відповідальності, які формуються у процесі переходу від авторитаризму до демократії.

Методи дослідження обрані у відповідності до мети та завдань наукового дослідження. Вони визначаються складністю та багатофакторністю політичної відповідальності у сучасній Україні. Основою дослідження виступає інтерпретативна парадигма соціально-політичних наук, зокрема - комунікативний підхід. Його застосування дозволило осягнути зміст, сутність політичної відповідальності та особливості формування її комунікативних механізмів у процесі політичної діяльності. Використання принципу протиріччя відкрило можливості розглянути суперечності між ідеальними моделями політичної відповідальності та реальними механізмами політичної відповідальності влади в умовах демократії та авторитаризму.

У дослідженні використовуються загальнонаукові методи, такі як історичний, загальнологічний, емпіричний. За допомогою історичного методу було реконстру-

йовано генезу наукових підходів та інтерпретацій політичної відповідальності – від античності до постмодерних візій.

Метод структурно-функціонального аналізу дозволив дослідити функції та місце політичної відповідальності у структурі комунікативної взаємодії влади та суспільства сучасної доби. Інституційний метод дозволив проаналізувати специфіку інституціоналізації політичної відповідальності, визначити роль інститутів державної влади та інституцій громадянського суспільства у цьому процесі. Компаративний метод використовувався для порівняння чинників впливу на рівень політичної відповідальності радянської доби та пострадянського періоду. Критично-діалектичний метод використовувався з метою критичного аналізу діяльності політичних акторів, мас-медіа, влади, визначення їх негативних та позитивних рис у процесі формування політичної відповідальності. Нормативно-ціннісний підхід дозволив визначити специфіку моральної доктрини політичної відповідальності, її значення у становленні демократичного політичного режиму, лібералізації політики та економіки, оцінити роль політичної свободи для становлення відповідальності влади та громадян.

Базуючись на аналізі основних теоретичних розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, було сконструйоване авторське бачення формування комунікативних механізмів політичної відповідальності.

Наукова новизна отриманих результатів. У межах дисертаційного дослідження автором були отримані результати, які мають наукову новизну, що обумовлено сукупністю поставлених задач, вирішенням актуальних проблем, які не отримали достатньої розробки у науковій літературі та не набули статусу загальноприйнятих принципів у політичній практиці. Дисертаційна робота є одним із перших в українській політичній науці комплексних досліджень комунікативних механізмів політичної відповідальності та їх трансформацій у контексті демократичних перетворень влади та суспільства.

Наукова новизна полягає, зокрема у наступних положеннях та висновках дисертаційного дослідження:

вперше:

визначено комунікативну складову процесу формування політичної відповідальності, яка конструюється у ході взаємодії влади та суспільства (вертикальна взаємодія), між органами влади (конституційно-правова відповідальність) та інституціями громадянського суспільства (горизонтальна взаємодія). Основою політичної відповідальності, за такого розуміння, виступає не тільки діяльність влади, а відносини між інформованими громадянами та владою. Наголос робиться на тому, що у сучасних умовах ці відносини опосередковані інформаційним простором, зокрема – діяльністю мас-медіа;

проведено комплексне політологічне дослідження політичної відповідальності, що дозволило проаналізувати процес трансформації механізмів політичної відповідальності та правових, політичних, теологічних та моральних доктрин, що їх обґрунтовують. Визначено, що на сучасному етапі визначальну роль відіграють комунікативні механізми формування політичної відповідальності. Це обумовлено розвитком інформаційних технологій, медіатизацією політичного процесу та зростаючим впливом Інтернет-комунікацій на політичну реальність;

уточнено:

місце політичної відповідальності у процесі демократичного розвитку. Визначено, що політична відповідальність стає визначальним фактором модернізаційного типу політичного розвитку. Проаналізовано особливості теоретичних візій сутності політичної відповідальності доби модерну та напрямки її постмодерної критики, постмодерністську концепцію політичної відповідальності, завданням якої виступає вирішення суспільних проблем, породжених модернізацією. Зроблено наголос на десакралізації простору політичної діяльності та впливі цього процесу на формування комунікативних механізмів політичної відповідальності;

чинники впливу на рівень політичної відповідальності у сучасному суспільстві, визначено такі її складові, як соціальну та конституційно-правову. Політична відповідальність реалізується у сфері політичної діяльності, а її рівень пов'язується із типом політичного режиму, політичною активністю громадян, діяльністю незалежних мас-медіа, політичною свідомістю та культурою тощо. Вона пов'язана із довірою (не-довірою) громадян до влади, а в умовах демократичної політичної системи політичні актори зобов'язані забезпечувати постійний зв'язок із громадою, спільнотою, суспільством в цілому. Рівень відповідальності визначається як діяльністю владних інститутів, так і розвиненістю громадянського суспільства, наявністю незалежних мас-медіа, регулярними та вільними виборами.

дістало подальшого розвитку:

визначення проблем, пов'язаних із розвитком ідеї політичної відповідальності на різних етапах розвитку політичної думки. Окреслено інтерпретації політичної відповідальності від доби античності до постнекласичного етапу. Представлено періодизацію уявлень щодо відповідальності в історії політичної думки, проаналізовано теологічну концепцію відповідальності, політичну концепцію відповідальності (відповідальність розуміється як наслідок застосування влади в будь-якій сфері життя, втручання влади у суспільні справи) та концепцію професійної відповідальності. Окремо досліджено ряд суспільно-політичних феноменів, які сприяли подальшому формуванню політичної відповідальності та стали джерелами сучасних інтерпретацій (остракізм, агон, цезарепапізм, демократичний конформізм, вибори, медіатизація політики та ін.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що представлена робота демонструє роль політичної відповідальності у процесі комунікативної взаємодії сучасної доби, взаємовплив діяльності влади, інституцій громадянського суспільства, представників мас-медіа у процесі формування комунікативних механізмів політичної відповідальності, а тому її результати можуть бути використані у практичній діяльності органів державної влади, громадських організацій щодо підвищення рівня політичної відповідальності у сучасному українському суспільстві.

Положення і висновки даного дослідження можуть бути використані також у процесі консультування владних структур, політичних організацій. Результати проведеного дослідження дозволяють сформувати цілісне комплексне уявлення щодо політичної відповідальності, механізмів її формування та принципів реалізації у демократичному суспільстві. Дисертація містить розробки методологічного і методичного характеру, які можуть сприяти формуванню комунікативних механізмів політичної відповідальності.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні курсів з політології, політичних комунікацій, теорії влади, теорії демократії, політичних еліт та лідерства у вищих навчальних закладах, а також у науково-дослідній роботі.

Апробація основних результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри політичних наук, на науково-методичних семінарах, на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (2009-2012 рр.). За матеріалами дисертаційної роботи автором було підготовлено виступи для участі в міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку» (Луганськ, 2011), «20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього» (Київ, 2011), «Соціально-політичні і культурні проблеми сучасності» (Сімферополь, 2012), «Ціннісний вимір політичної діяльності: проблеми політичного вибору в сучасному українському суспільстві» (Херсон, 2012).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені автором у 6 статтях, які надруковані у фахових виданнях з політичних наук.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, 4 розділів основної частини, які поділяються на 11 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 191 сторінку. Список використаних джерел містить 353 найменувань (35 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначено об'єкт, предмет, сформульовано мету та задачі дослідження, охарактеризовано використані у роботі загальнонаукові та політологічні методи, її наукову новизну та практичне значення, представлено відомості щодо апробації та публікації результатів дослідження.

У **першому розділі** – «Еволюція наукових підходів до розуміння ідеї політичної відповідальності» визначено та досліджено основні історичні етапи розвитку ідеї політичної відповідальності, проаналізовано її зв'язок із становленням соціальних та політичних відносин, соціальною диференціацією суспільства, генезою держави, як особливої форми організації влади.

У **першому підрозділі** «Етапи дослідження відповідальності в історії політичної думки» відзначено, що на різних історичних етапах відповідальність пояснювалась з позицій міфологічних уявлень, релігійного світогляду, ідеологічних доктрин, наукових парадигм. В історії наукової думки виділяються різні способи обґрунтування ідеї відповідальності, серед яких у дисертації аналізуються теологічна концепція відповідальності, політична концепція відповідальності та концепція професійної відповідальності.

У архаїчних суспільствах відповідальність пояснювалась мовою міфу, а її основою виступала трансцендентна воля богів, стихій, першоджерел. У давньо-

грецький думці проблема відповідальності інтерпретується у контексті філософського пізнання. Сократ власним життєвим вибором вирішує проблему відповідальності громадянина перед полісом, у працях Платона і Аристотеля досліджено «правильні» й «хибні» форми державного устрою: правильні сприяють досягненню суспільного блага, а хибні слугують приватним інтересам. Відзначено, що представники філософських шкіл Давньої Греції (кініки, епікурейці, скептики, стоїки) закликали або до природної обмеженості, простоти життя, нехтування нормами моралі, або до насолоди, ізоляціонізму, індивідуалізму, безтурботності, наголошуючи на відповідальності людини перш за все перед самим собою, а не перед богами, державою чи суспільством.

У добу Римської імперії характерним є акцент на юридичну складову в питанні політичної та громадянської відповідальності (Цицерон, Сенека та ін.). На етапі Середньовіччя теологічну доктрину відповідальності обґрунтували П. Абеляр, Августин Блаженний, Тома Аквінський, Марсильй Падуанський, Геласій, В. Оккам та ін., які наполягали на тому, що відповідальність людини перед Богом не залежить від походження, влади та соціальної позиції.

У період Відродження проблема відповідальності повернулась у земний вимір – відповідальність за власний успіх, державу, підданих. Одним із теоретиків такого розуміння відповідальності був Н. Макіавеллі, який обґрунтував положення, що політика не потребує підтримки та схвалення із боку моралі, або релігії. У період Нового часу (XVII-XVIII ст.) проблема взаємин особистості і держави вирішується у теоріях «природних прав» та «суспільного договору». Ці теорії розвивали Т. Гоббс, Гуго Гроцій, Д. Дідро, Т. Джефферсон, І. Кант, Д. Локк, Т. Пейн, Ж. - Ж. Руссо, Б. Спіноза та ін. У цих концепціях поєднується політична відповідальність та правова (конституційна) відповідальність.

Визначено, що концептуалізація проблеми відповідальності у Новий час заклала фундаментальні основи розуміння політичної відповідальності у трьох взаємопов'язаних вимірах: відповідальність держави перед громадянами; відповідальність різних гілок влади; політична відповідальність громадян.

Подальші інтерпретації феномену відповідальності в історії політичної думки пов'язані із розвитком цих підходів, а також теорій еліт (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс), політичної влади та бюрократії (М. Вебер) та політичної культури (Г. Алмонд, С. Верба).

У другому підрозділі *«Політична відповідальність як моральна доктрина»* аргументовано, що концепція відповідальності пов'язана із моральними доктринами, рівень політичної відповідальності напряму залежить від моральних принципів, які сповідують політики та громадяни, а здатність брати на себе відповідальність свідчить про рівень морального розвитку особистості. У моральній доктрині політичної відповідальності осмислюються, узагальнюються та відображаються у вигляді етичних теорій принципи, цінності і норми, які формуються в процесі політичної діяльності.

Визначено сутність та специфіку таких моральних доктрин, як лібералізм (Р. Дворкін, І. Кант, Дж. Ролз), марксизм, ніцшеанство, прагматизм (Дж. Дьюї, У. Джеймс Ч. Пірс), екзистенціалізм (А. Камю, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс), комунітаризм (Е. Макінтайр, Ч. Тейлор). Проаналізовано генезу «ліберального» та

«комунітарного» підходів до осмислення відповідальності у європейських моральних доктринах.

Акцентовано увагу на тому, що моральна концепція відповідального суспільства виступає основою сучасного демократичного політичного режиму. Її характеризують наступні положення: відповідальна політична діяльність виступає фундаментальною засадою демократії; основою відповідальності виступає свобода вибору індивідів; відповідальність вимагає чутливого ставлення до дій іншої особи, необхідність високої політичної культури; гуманістичне суспільство передбачає відповідальність за минуле, сучасне й майбутнє; відповідальність повинна забезпечуватися на рівні тих, кого вона стосується і відповідати вимогам солідарності та моральності.

У третьому підрозділі «Політична відповідальність влади доби модерну та постмодерну» наголошується, що у теоретичних підходах, присвячених дослідженню політичної відповідальності, особливе місце займає проблема відповідальності влади. У процесі модернізації політична відповідальність пов'язується із цілераціональною системою вироблення та реалізації політичних рішень. Це передбачає визначені наслідки за певні дії владних акторів: політичні (програш на виборах, так звана «ретроспективна відповідальність») та правові (визначені законодавством, зокрема – конституційна відповідальність).

До механізмів реалізації відповідальності влади доби модерну відносяться розпуск парламентів, імпічмент, відкликання окремих парламентаріїв, виборчі процедури, правові норми, відставка урядів, свобода слова у мас-медіа, право на критику влади. У добу модерну було вироблено дієві механізми правової відповідальності, відповідальність уряду перед парламентом у парламентській республіці, незалежність судової гілки влади, наявність та суворе дотримання принципу верховенства права, забезпечення прав та свобод людини та громадянина.

У другій половині ХХ століття у процесі деконструкції логоцентризму, влади та права, політики та науки, який здійснили такі представники постмодерну, як Ж. Бодріяр, Ж. Дерида, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Р. Інглхарт, Ж. Лакан, Ж.-Ф. Ліотар, С. Леш, М. Ільїн, О. Панарін та ін., відбулась реінтерпретація й поняття політичної відповідальності. Постмодернізація передбачає перехід від індустріальної моделі держави «праця – держава – капітал» до постмодерністської моделі «споживач – держава – виробник», що означає перенесення відповідальності від вертикально організованих та ієрархічних структур до горизонтальної взаємодії. У постмодерній ситуації відповідальне правління підмінюється популізмом, політичною риторикою, демагогією, а на рівні відповідальності опозиції – її спекулятивністю та формальністю.

У висновках до першого розділу узагальнено викладений матеріал та зазначено, що генеза ідеї відповідальності пройшла ряд етапів розвитку, які пов'язуються зі становленням політичних та правових відносин у суспільстві, процесами демократизації та модернізації, а напрямки постмодерних інтерпретацій відповідальності характеризуються «новим трайбалізмом», деконструкцією політичних та соціальних основ модернізму.

У другому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження політичної відповідальності» обґрунтовано концептуальні засади дослідження, здійснено огляд наукової літератури за темою дисертації, визначено ступінь та суть наукової розробки проблеми, обґрунтовано вибір напрямків наукового дослідження, зроблено аналіз основних підходів до визначення політичної відповідальності.

У першому підрозділі «Відповідальність як об'єкт міждисциплінарних досліджень» відзначено, що класифікація видів відповідальності залежить від сфери соціальної діяльності, у зв'язку з чим виділяють політичну, моральну, громадську, юридичну, професійну відповідальність.

Політична відповідальність впливає з особливостей політичних відносин і норм, що їх регламентують. Своєрідність політичної відповідальності полягає в тому, що її сутність – негативна оцінка політичного проступку актора з боку громадськості. Роль відповідальності у політичному житті суспільства аналізувались такими авторами, як С. Аверинцев, Р. Апресян, І. Берлін, А. Гусейнов, Дж. Дьюї, О. Долженков, П. Кузьмін, В. Межуєв, С. Мендус, Е. Макінтайр, С. Наумкіна, С. Пролеєв, Дж. Ролз, С. Самойлик та ін. З позицій психологічної науки відповідальність досліджує К. Роджерс, а проблемам філософської інтерпретації свободи та відповідальності присвячено роботи Г. Арендт, Т. Адорно, Ю. Габермаса, П. Рікера, та ін.

З точки зору державного управління та публічної політики відповідальність досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені О. Демянчук, Г. Колбеч, В. Колпаков, І. Кресіна, Д. Лукьянець, А. Мельвіль, В. Парсонс, В. Тертичка, Н. Хорошак та ін.

У юридичній науці виділяють специфічну відповідальність – конституційну (або конституційно-правову). Проблему конституційної відповідальності розробляють О. Мельник, О. Скакун, О. Фрицький. Проаналізовано філософські, психологічні, політологічні та управлінські візії відповідальності, її природну та контракторму форми (Г. Йонас).

У другому підрозділі «Основні теоретичні підходи до аналізу політичної відповідальності» з метою ґрунтовного аналізу політичної відповідальності автором критично проаналізовано та систематизовано наявні наукові розробки з досліджуваної проблематики. Загальні роботи з політичних наук, у яких висвітлюється проблема політичної відповідальності належать таким вітчизняним та зарубіжним авторам, як О. Гьоффе, П. Друкер, Г. Малкіна, К. Мітчелл, М. Михальченко, С. Наумкіна, Ф. Рудич, Ю. Сурмін, О. Токовенко, В. Торяник, Г. Щедрова, О. Чемшит та ін.

Одним із важливих етапів досліджень політичної відповідальності став радянській період коли було закладено фундамент теоретичного осмислення діалектичного взаємозв'язку відповідальності у роботах фахівців із соціальної філософії В. Андрущенко, І. Бойченка, Л. Губерського, Р. Косолапова, В. Маркова, Т. Ящук та ін.

Визначено, що на сучасному етапі політичного розвитку основу процесу формування політичної відповідальності складає повноцінне функціонування демократичних політичних інституцій, виборність посадових осіб у ході вільних виборів, верховенство права, рівний доступ до мас-медіа, автономія громадських організацій. Дослідженню цих питань присвячено роботи таких зарубіжних авторів, як

Г. Алмонд, С. Верба, Л. Даймонд, Д. Дарендорф, Р. Даль, А. Лейпхарт, Д. Растоу, Дж. Сарторі, О. Соловйов, Й. Шумпетер та ін. Серед українських дослідників варто виділити роботи Б. Андресюка, Є. Бистрицького, В. Горбатенка, А. Колодій, В. Кременя, М. Орзіха, Ф. Рудича, С. Рябова, Ю. Шемчушенка, Д. Яковлева та ін.

Визначено, що у сучасному світі особливої ваги набувають теорії відповідальності, пов'язані із технологічним розвитком людства, такі як теорія політичної відповідальності мас-медіа, теорія глобалізації та теорія етичної відповідальності.

У дослідженні проаналізовано такі теорії відповідальності, як комунікативна теорія відповідальності, технократична теорія відповідальності, соціально-психологічна теорія відповідальності, регулятивна теорія відповідальності, нормативна теорія відповідальності, теорія індивідуальної відповідальності, функціональна теорія відповідальності та правова теорія відповідальності. Окрему увагу приділено політичним теоріям, у яких відповідальність поділяється на ретроспективну та перспективну.

У третьому підрозділі «Політична відповідальність як комунікативна взаємодія влади та суспільства» визначається необхідність політологічної розробки комунікативного аспекту політичної відповідальності.

Відзначено, що у ході еволюції демократичної політичної системи та правової держави, складається розуміння політичної відповідальності як комунікативного феномену.

Політична відповідальність у комунікативній взаємодії влади та суспільства проявляється в індивідуальній і колективній формах. Суспільство має великий арсенал засобів, які можуть застосовуватись як санкції щодо владних акторів: ненасильницькі методи протесту, акції громадянської непокорі, люстрація, обмеження політичних прав, нарешті, так звана «політична смерть» актора. Такі санкції можуть застосовуватися як у відношенні до влади, так і до опозиційних політиків. Аргументовано, що у сучасному світі індивід діє не стільки під впливом ідеологій, скільки підпадає під тиск «м'якої влади» інформаційних повідомлень, які визначають політичний порядок денний. Новизна такого стану речей ілюструється новими термінами і характеристиками: реципієнт, «дивідуум», «мереженін» (замість громадянина), актор, медіакратія й нетократія.

Таким чином, автор наголошує на тому, що комунікаційна взаємодія сучасної доби, опосередкована технологічними новаціями, трансформує інститут політичної відповідальності та створює нові виклики для демократії.

У висновках до другого розділу узагальнено викладений матеріал та зазначено, що для специфічної сфери політичної взаємодії влади та громадян, якою виступає політична відповідальність, важливими стають такі чинники, як зміна системи представництва громадянських інтересів у відповідності до вимог медійного формату та створення нових форм комунікації у сфері публічної влади.

У третьому розділі «Комунікативні чинники впливу на рівень політичної відповідальності в умовах демократизації» аналізується стан політичної відповідальності в умовах радянської політичної системи, досліджуються особливості політичної відповідальності перехідного суспільства, визначаються принципи відповідальності демократичної влади.

У першому підрозділі *«Характеристики політичної відповідальності радянської доби»* зазначено, що еволюція та сучасний стан формування політичної відповідальності значною мірою визначаються радянською спадщиною, традиціями взаємодії влади та суспільства. З позицій «марксизму-ленінізму» політична відповідальність розглядалась як складова конституційного забезпечення народного суверенітету. Так, ухвалення Конституції СРСР брежневської доби вважалось «новим етапом розгортання соціалістичної демократії та відповідальності радянського народу за майбутнє». При цьому народний суверенітет визначався як верховенство та повновладдя народу, а поняття «народний суверенітет», «народовладдя», «демократія» як невіддільні від соціалізму. З точки зору радянської конституційної теорії логіка формування та реалізації політичної відповідальності була наступною: джерелом народного суверенітету виступає народ, волю якого виражає та інтереси якого захищає авангард робітничого класу – комуністична партія.

У роботі відзначено, що в середині ХХ століття у Радянському Союзі сформувалось індустріально-етатичне суспільство, у функціонуванні якого вирішальну роль відігравала державна та партійна бюрократія (номенклатура). Радянська система відрізнялася крайнім ступенем етатизації, монополізації і централізації усіх сфер суспільного життя, що призвело до утворення простору безвідповідальності у відносинах між громадянами та владою.

У другому підрозділі *«Політична відповідальність у перехідному суспільстві: особливості та складові»* зазначено, що політична відповідальність характеризується особливими ознаками у перехідному суспільстві. Зокрема, набувають ваги неформалізовані форми суспільної відповідальності. У процесі демократизації суспільства та влади відповідальність політиків та громадян проявляється передусім у ході виборчих кампаній, з'являється феномен «вирішальних виборів». Відповідальність політиків у цей період носить ретроспективний характер, і полягає у можливості громадянського суспільства усувати від влади під час виборів політичні партії і сили, які не виконують своїх передвиборчих обов'язків. У роботі проаналізовано особливості політичної відповідальності парламенту, політична відповідальність Президента України, політична відповідальність політичних партій, політична відповідальність політичних еліт та лідерів за процес прийняття та реалізації політичних рішень, політична відповідальність мас-медіа та інститутів громадянського суспільства. Зроблено наголос на тому, що реальна політична відповідальність політичних акторів неможлива без розвиненого громадянського суспільства.

У структурі відповідальності проаналізовано такі компоненти, як суб'єкт відповідальності, інстанція відповідальності, об'єкт і предмет відповідальності, час і простір відповідальності тощо.

З метою уникнення зловживання владою у демократичних державах вироблено механізм системи стримувань і противаг, який потребує вдосконалення в Україні. Передусім, це стосується розподілу повноважень у трикутнику «Президент – уряд – Верховна Рада», визначення сфери відповідальності органів місцевого самоврядування, інституціоналізації політичних еліт та лідерства, розвитку громадянського суспільства.

Визначено, що у поставторитарних країнах криза відповідальності проявляється найбільше у моральній площині та полягає у відсутності ціннісних орієнтирів суспільного розвитку, демократичних традицій діалогу влади та суспільства, готовності прислухатись до моральних авторитетів (на кшталт В. Гавела, А. Сахарова).

У *третьому підрозділі «Принципи відповідальності демократичної влади»* висвітлено та проаналізовано відповідальність влади в умовах демократії. Відзначено, що поняття відповідальності залежить від конкретних функцій та повноважень уряду, парламенту, президента, місцевих органів влади та ін. Загальна тенденція свідчить про зростання ролі уряду, особливо у парламентських та напівпрезидентських республіках. У парламентських країнах формування уряду здійснюється партією, або коаліцією партій, які утворюють парламентську більшість. Президентська форма правління характеризується тим, що Президент очолює уряд, активно використовує своє право законодавчої ініціативи, видає власні акти, які сприяють посиленню позицій уряду в системі вищих органів влади. Політична відповідальність уряду має такі особливості, як колегіальність, галузева структура, яка охоплює усі сфери суспільного життя, поєднання адміністративних та політичних функцій.

Політична відповідальність настає у формі політичних і політико-правових санкцій, що застосовуються до суб'єктів політики: негативна суспільна оцінка на політичних виборах, громадська недовіра, ініціювання процедури застосування санкцій політико-правового характеру відповідно до закону, відставка, або позбавлення повноважень суб'єкта політики, відмова у реєстрації для участі у виборах, скасування державної реєстрації політичної партії.

У *висновках до третього розділу* визначено особливості політичної відповідальності у перехідному суспільстві, які полягають у зменшенні ролі ідеологій, перетворення політичних партій у «машини для голосування», руйнування зв'язку між осередками партій та місцевими громадами, домінування у політичному просторі опосередкованих форм політичної комунікації, медіатизація політики, недостатня розвиненість та дієвість інститутів громадянського суспільства, недосконалість правових процедур реалізації принципу відповідальності.

У **четвертому розділі «Інституціоналізація політичної відповідальності в Україні»** визначено та досліджено основні напрямки формування інституту політичної відповідальності на сучасному етапі політичного розвитку, проаналізовано правові механізми забезпечення відповідальності в Україні та роль громадянського суспільства у процесі реалізації принципів політичної відповідальності.

У *першому підрозділі «Політико-правові механізми забезпечення відповідальності в Україні»* автор зазначає, що корінні зміни останніх десятиліть, що відбулись у світі, вимагають перегляду змісту політичної відповідальності, правових механізмів її забезпечення.

Визначено, що конституційна відповідальність виступає системоутворюючим елементом системи захисту конституційних відносин, у Конституції визначено основні права та обов'язки влади та громадян, баланс влади, розподіл сфер відповідальності між центром та регіонами, виконавчою, законодавчою та судовою гілками державної влади. Проаналізовано законодавство у сфері політичної відповідальності, яке складається з Конституції України, Законів України «Про вибори Пре-

зидента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про Кабінет Міністрів України», «Про Центральну виборчу комісію», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», інших законів та прийнятих у відповідності до них законодавчих актів. Визначено, що для становлення механізмів політико-правової відповідальності у посткомуністичній Україні важливим є проект Закону «Про політичну відповідальність» (zareєстрований у ВР України 9 квітня 2010 року народним депутатом М. Папієвим), який в подальшому було знято з реєстрації.

Конституція, незважаючи на зміни у ході політичної реформи (яка впровадила парламентську республіку), а згодом – повернення до президентської моделі (деякі автори її називають «суперпрезидентською») виступає основою політико-правового механізму відповідальності.

Аргументовано, що до чинників безвідповідальності влади належать централізація влади, віддаленість центру прийняття рішень від місцевих громад, недостатньо розвинене місцеве самоврядування, відсутність повноважень для вирішення місцевих проблем, низька ефективність прийняття та реалізації політичних рішень, непрозорість влади, закритість від громадян механізму прийняття та реалізації владних рішень, номінальність функціонування певних політичних інститутів та механізмів, які повинні забезпечувати артикуляцію інтересів та політичну відповідальність, збереження та відтворення недемократичних за своєю суттю політичних інститутів та практик.

У другому підрозділі «Роль громадянського суспільства у формуванні та реалізації політичної відповідальності» автор аргументовано відзначає, що підвищення ефективності політичної взаємодії, її змістовне наповнення можливе за умов наявності розвинених інститутів громадянського суспільства, які виконують функцію контролю за діяльністю влади.

У цьому сенсі на перший план виходять самоорганізація громадян, їх здатність до спільних дій, а залучення громадянського суспільства до політичного процесу в якості суб'єктів, альтернативних державним владним інститутам, сприяє формуванню політичної відповідальності, підвищенню рівня ефективності державного управління.

У роботі аналізуються типові риси посткомуністичного суспільства, які заважають становленню політичної відповідальності у країні: домінування в політиці й економіці номенклатурно-корпоративних кланів, відсутність гарантій з боку держави прав і свобод особи, спроба відтворити звичні за радянських часів правила та норми суспільного та політичного життя.

У процесі демократичного переходу одним із важливих факторів стає відповідальність громадянського суспільства. Визначено, що на заваді реалізації завдань громадянського суспільства щодо реалізації демократичних принципів політичної відповідальності головними факторами стають: патерналізм, сформований роками тоталітарного, а згодом і авторитарного панування, економічні фактори, які пов'язані зі складністю ринкових реформ, політична та ідеологічна розпорошеність основних суспільних груп та ін.

Аргументовано, що без розвиненого громадянського суспільства, яке виконує функції не лише контролю за діями влади з боку громадськості, а і формування раціональних альтернатив суспільного розвитку, діалогу з владою, захисту інтересів асоціацій громадян неможливий розвиток політичної відповідальності.

У висновках до четвертого розділу визначено, що у процесі формування політичної відповідальності однією із головних проблем стає співвідношення суспільних і державних основ (взаємодія громадянського суспільства та влади), соціальних і політичних регуляторів (громадські об'єднання та політичні партії).

У висновках узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано підсумкові положення і практичні рекомендації щодо визначення та реалізації комунікативних механізмів політичної відповідальності, процесу її еволюції та тенденцій подальшого розвитку в Україні. На основі здійсненого аналізу визначено, що становлення соціальних та політичних відносин, генеза держави призвело до розвитку політико-правових механізмів формування політичної відповідальності.

В цілому, визначення сутності політичної відповідальності пов'язувалось із застосуванням інтерпретативних символічних матриць, які послідовно змінювали одні одну: міфологічні уявлення, релігійний світогляд, ідеологічні доктрини, наукові (політологічні, філософські, правові) парадигми.

У дисертації виділено та проаналізовано такі способи обґрунтування ідеї відповідальності в історії світової політичної думки, як: теологічна концепція відповідальності, яка формується навколо християнської моральної доктрини відповідальності людини за виконання біблійних заповідей, політична концепція відповідальності, яка інтерпретується як наслідок втручання влади у суспільні справи, концепція професійної відповідальності, яка полягає у виконанні статусних приписів та стосується політичних акторів, науковців, лікарів та ін.

Концептуалізація проблеми відповідальності у даному дисертаційному дослідженні дозволила здійснити ґрунтовний політологічний аналіз інтерпретацій політичної відповідальності у трьох взаємопов'язаних вимірах: відповідальність держави перед громадянами; відповідальність різних гілок влади; політична відповідальність громадян.

Визначено, що глобалізація утворює нові виклики для відповідальності влади, такі як необхідність субсидіарності, зміна функцій та сфери відповідальності («кордонів» відповідальності) національної держави, поява нових глобальних політичних акторів (ТНК, міжнародні неурядові організації, наднаціональні органи влади тощо).

Аргументовано, що у процесі формування комунікативних механізмів політичної відповідальності демократичні норми відповідальності держави поступаються принципами автономності управлінської сфери, а замість традиційно притаманного державній службі принципу керування затверджується модель партнерства. В умовах демократичного політичного режиму політична відповідальність виступає ефективним соціальним регулятором діяльності влади, взаємодії суспільства та державних інституцій.

У дослідженні представлено концептуальні підходи до визначення політичної відповідальності, які сприяли процесу формування її комунікативних механізмів та

обґрунтовували їх. Визначено, що політична відповідальність поєднує дві форми: реакцію суспільства на дії політиків та відповідь політичних акторів на вимоги суспільства. Отже, відповідальність у сучасному світі виступає особливим комунікативним типом взаємодії суспільства та влади.

Наголошується на необхідності налагодження постійно діючих зв'язків, комунікативних каналів між органами державної влади та інституціями громадянського суспільства з метою посилення політичної відповідальності. Це стосується не лише вертикальних комунікацій (держава – суспільство), а і горизонтальних – між різними суспільними групами. І у першому, і у другому випадку вкрай важливим стає діяльність мас-медіа, завдання яких полягає у вчасному та якісному інформуванні зацікавлених сторін.

Розширення простору політичної комунікації призводить до підвищення рівня публічності у реалізації влади. Успішність політичної комунікації сьогодні визначається не просто відповіддю контрагента інформаційних повідомлень влади, а постійним обміном інформацією.

Аргументовано, що у сучасних умовах необхідними факторами формування політичної відповідальності стають відповідальність медіа, ставлення до інформації як до важливого суспільного ресурсу, а не як до товару та незалежність мас-медіа від органів державної влади.

Політична відповідальність напряму відноситься до сфери політичної діяльності, тобто пов'язана із відносинами влади, які розуміється не лише як засіб підкорення та панування, а і як комунікативний процес узгодження групових інтересів.

У сучасних умовах політична діяльність починається із процесу інтерпретації інформації, а простором політичної взаємодії стають інформаційні повідомлення мас-медіа, які певним чином впливають на формування громадської думки, структуру та правила політичної гри. Ці процеси повною мірою стосуються і такого феномену, як політична відповідальність. Комунікативний вимір політичної відповідальності полягає у загальному, узгодженому визначенні сутності відносин між політичними акторами та суспільством, яке складається під впливом діяльності мас-медіа та приймається більшістю учасників у ході комунікації.

Таким чином, розширюється простір політичної участі громадян у політиці, а значить – змінюється механізм політичної відповідальності. Комунікативна взаємодія сучасної доби, опосередкована технологічними новаціями, трансформує інститут політичної відповідальності та створює нові виклики для демократії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Дунаєва Г. О. Чинники впливу на рівень політичної відповідальності у сучасному суспільстві / Г. О. Дунаєва // Перспективи : Соціально-політичний журнал. Серія : Філософія. Політологія – 2011. – № 4. – С. 38-43.
2. Дунаєва Г. О. Політична відповідальність у процесі взаємодії влади та суспільства: комунікативний вимір / Г. О. Дунаєва // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / гол. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормиш. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія» : Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. – Вип. 44. – С. 229-236.

3. Дунаєва Г. О. Відповідальність політичних акторів як фактор суспільного розвитку / Г. О. Дунаєва // Вісник СевНТУ : зб. наук. праць. Серія : Політологія. – Севастополь: Изд-во СХУ, 2012. Вип. 136 . – С. 67-74.
4. Дунаєва Г. О. Ідея відповідальності: історичні джерела та концепції / Г. О. Дунаєва // Політологічні записки : Зб. наук. праць. Вип. 1 (5). – Луганськ : вид-во СХУ ім.. В. Даля, 2012. – С. 296-306.
5. Дунаєва Г. О. Політико-правові механізми забезпечення відповідальності влади в Україні / Г. О. Дунаєва // Перспективи : Соціально-політичний журнал. Серія : Філософія. Політологія – 2012. – № 4. – С. 38-43.
6. Дунаєва Г. О. Процес інституціоналізації політичної відповідальності в Україні в контексті формування громадянського суспільства / Г. О. Дунаєва // Політологічні записки : Зб. наук. праць. Вип. 2 (6). – Луганськ : вид-во СХУ ім. В. Даля, 2012. – С. 136-145.

АНОТАЦІЯ

Терещенко Г. О. Комунікативні механізми політичної відповідальності в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2013.

У дисертації здійснено комплексне дослідження еволюції та тенденцій розвитку комунікативних механізмів політичної відповідальності, проаналізовано її особливості та специфічні риси.

Визначено, що комунікативні механізми політичної відповідальності формуються у процесі взаємодії влади та суспільства, між органами влади та інституціями громадянського суспільства. Обґрунтовано, що у сучасних умовах політична взаємодія опосередкована розвитком інформаційних технологій, медіатизацією політичного процесу та зростаючим впливом Інтернет-комунікацій на політичну реальність.

Проаналізовано місце політичної відповідальності у процесі демократичного розвитку. Визначено, що політична відповідальність стає визначальним фактором модернізаційного типу політичного розвитку. Рівень відповідальності визначається як діяльністю владних інститутів, так і розвиненістю громадянського суспільства, наявністю незалежних мас-медіа, регулярними та вільними виборами.

Ключові слова: відповідальність, політична відповідальність, конституційна відповідальність, професійна відповідальність, комунікативна взаємодія, мас-медіа, політичний розвиток, демократизація, інституціоналізація політичної відповідальності.

АННОТАЦИЯ

Терещенко А. А. Коммуникативные механизмы политической ответственности в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2013.

В диссертации осуществлено комплексное исследование эволюции и тенденций развития коммуникативных механизмов политической ответственности, проанализированы ее особенности и специфические черты. В рамках проведенного исследования были получены результаты, имеющие научную новизну, обусловленную решением актуальных проблем формирования политической ответственности, которые не получили достаточной разработки в научной литературе.

Диссертация является самостоятельной научной работой, содержащей полученные автором результаты, которые обеспечивают решение важной теоретико-прикладной задачи в рамках осуществления научных разработок возрастающей роли коммуникативных механизмов формирования политической ответственности.

Определена коммуникативную составляющую процесса формирования политической ответственности, которая конструируется в ходе взаимодействия власти и общества (вертикальная взаимодействие), между органами власти (конституционно-правовая ответственность) и институтами гражданского общества (горизонтальная взаимодействие). Основой политической ответственности, при таком понимании, выступает не только деятельность власти, а отношения между информированными гражданами и властью. Упор делается на том, что в современных условиях эти отношения опосредованы информационным пространством, в частности - деятельностью масс-медиа.

Проанализирован процесс трансформации механизмов политической ответственности и правовых, политических, теологических и моральных доктрин, обосновывающих их. Определено, что на современном этапе определяющую роль играют коммуникативные механизмы формирования политической ответственности. Это обусловлено развитием информационных технологий, медиатизацией политического процесса и растущим влиянием Интернет-коммуникаций на политическую реальность.

Определено, что политическая ответственность становится определяющим фактором модернизационного типа политического развития. Проанализированы особенности теоретических видений сущности политической ответственности эпохи модерна и направления ее постмодернистской критики, постмодернистская концепция политической ответственности, задачей которой выступает решения общественных проблем, порожденных модернизацией. Сделан акцент на десакрализации пространства политической деятельности и влиянии этого процесса на формирование коммуникативных механизмов политической ответственности; определены факторы влияния на уровень политической ответственности в современном обществе и ее составляющие - социальная и конституционно-правовая. Политическая ответственность реализуется в сфере политической деятельности, а ее уровень связывается с типом политического режима, политической активностью граждан, деятельностью независимых СМИ, политическим сознанием и культурой и т.д. Она связана с доверием (не-доверием) граждан к власти, а в условиях демократической политической системы политические акторы обязаны

обеспечивать постоянную связь с общиной, сообществом, обществом в целом. Уровень ответственности определяется как деятельностью властных институтов, так и развитостью гражданского общества, наличием независимых СМИ, регулярными и свободными выборами. Исследованы интерпретации политической ответственности от эпохи античности до постнеклассической этапа.

Представлена периодизация представлений об ответственности в истории политической мысли, проанализированы теологическая концепция ответственности, политическая (ответственность понимается как следствие применения власти в любой сфере жизни, вмешательство власти в общественные дела) и концепции профессиональной ответственности. Детально проанализированы общественно-политические феномены, которые способствовали дальнейшему формированию политической ответственности и стали источниками современных интерпретаций (остракизм, агон, цезарепапизм, демократический конформизм, выборы, медиатизация политики и др.).

Ключевые слова: ответственность, политическая ответственность, конституционная ответственность, профессиональная ответственность, коммуникативное взаимодействие, масс-медиа, политическое развитие, демократизация, институционализация политической ответственности.

SUMMARY

Tereshchenko G. Communication mechanisms of political responsibility in Ukraine. - Manuscript. Thesis for a degree in political sciences, specialty 23.00.02 - political institutions and processes. - State institution «Southern National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky», Odessa, 2013.

The thesis presents a comprehensive study of the evolution and trends of the communication mechanisms of political accountability, and analyzed its characteristics and specific features.

The communication mechanisms of political accountability formed in the interaction of government and society, between government and civil society institutions are determined. It is proved that nowadays political environment interaction mediated by the development of information technology, mediatization of the political process and the growing influence of Internet communication on political reality. The place of political responsibility is in the process of democratic development. The political responsibility becomes the determining factor of modernization such as political development are determined. The liability is defined as the activities of government institutions and civil society sophistication, presence of independent media, regular and free elections.

Keywords: responsibility, political responsibility, constitutional responsibility, professional responsibility, communicative interaction, media, political development, democratization, institutionalization of political responsibility.